

*Казиева Кыял Кенжебековна,
КРнын Улуттук илимдер академиясы,
Ч. Айтматов атындагы Тил жана
адабият институту,
изденүүчү,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**СОВЕТБЕК БАЙГАЗИЕВДИН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНДАГЫ
УЛУТТУК АҢ-СЕЗИМ ЭРКИНДИГИ**

*Казиева Кыял Кенжебековна,
соискатель,
Национальная академия наук КР,
Институт языка и литературы
имени Ч. Айтматова,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СВОБОДА НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В
ПУБЛИЦИСТИКЕ СОВЕТБЕКА БАЙГАЗИЕВА**

*Kazieva Kyial Kenjebekovna,
External doctoral candidate,
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic,
Institute of language and literature named
after Ch. Aitmatov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FREEDOM OF NATIONAL IDENTITY IN THE JOURNALISM
OF SOVETBEK BAIGAZIEV**

Аннотация: Макалада эгемендүүлүк жылдарындагы улуттук публицистиканын жаңы баскычы катары улуттук аң-сезим жана эгемендүү мамлекет тагдыры окумуштуу-педагог жана публицист Советбек Байгазиевдин эмгектеринде чагылдырылган. Ч. Айтматовдун маңкуртчулукка каршы күрөш жүргүзүү идеологиясын улантуудагы С. Байгазиевдин ишмердүүлүгү баяндалды.

Аннотация: В статье национальное сознание и судьба суверенного государства, новый этап национальной публицистики в

годы суверенитета отражены в творчестве ученого-педагога и публициста Советбека Байгазиева. Описана деятельность С. Байгазиева по продолжению идеологии борьбы с манкуртизмом Ч. Айтматова.

Annotation: National consciousness and the fate of a sovereign state as a new stage of national journalism in the years of independence are reflected in the work of scientist-pedagog and publicist Sovetbek Baigaziev. The activity of S. Baigazieva the continuation of the ideology of anti mankurtism Aitmatov.

Түйүндүү сөздөр: аң-сезим эркиндиги, демократия, эгемендүүлүк, этнопедагогика, маңкуртчулук, тоталитаризм, авторитаризм, окумуштуу-педагог, публицист, инсан, догматизм, Ч.Айтматов.

Ключевые слова: свобода сознания, демократия, суверенитет, этнопедагогика, манкуртизм, тоталитаризм, авторитаризм, ученый-педагог, публицист, личность, догматизм, Ч.Айтматов.

Key word: freedom of consciousness, democracy, sovereignty, mancurtism, totalitarianism, authoritarianism, publicist, personality, dogmatism, CH. Aitmatov.

Демократиялык коомдо өз алдынча эркин жашоого багыт алган кыргыз инсанынын жеке көз карашы, өз алдынча ой жүгүртө билүүсү, инсан катары жашай билүүсү, адамдын жеке менинин калыптануусу С. Байгазиевди публицист катары өтө тынчсыздандырган.

С. Байгазиевдин публицистикалык издүүлөрүнүн эң чоң багытынын бири - аң-сезим эркиндиги болгон. Айрыкча белгилүү педагог Бектур Исаковдун «инсан эркиндиги» тууралуу баалуу ой-табылгаларын, сунуш-пикирлерин негиз кылып андан ары тереңдетип изилдеген. Өзүнүн да инсандын өз алдынчалыгы жөнүндөгү «Иниме кат», «Инсандын ич жактан жаңыруусунун зарылдыгы», «Патриархалдык коллективизмден инсандык автономияга карай» (1997), «Кишенден бошонгон рухтун ырлары» (2008), «Атуул жана ата журт» (1990) сыяктуу эмгектери эгемендүүлүк жылдарында өз алдынча жолго түшүп, өз алдынча жашоо баштаган кыргыз элинин улуттук аң-сезиминин улуттук кыртышка негизделип тарбияланып калышына зор салым кошту.

Кыргыз эли эркиндикке ээ болгон күндөн баштап публицист С. Байгазиевдин лексиконунда «догматизм», «тоталитаризм»,

«авторитаризм» сыяктуу сөздөр айтыла баштаган. Тоталитаризм, догматизм, авторитаризмдин коомдо өкүм сүрүп жаткандыгын Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн», «Кыямат» романдарындагы Кочкорбаев, Сабитжан, Таңсыкбаев өңдүү жогорку бийликтин тапшырмасын ак эткенден так этип аткарып, бир топ билимдүү көрүнгөнү менен, улуттук аң-сезимин, намысын ойготуп, өз алдынча ой жүгүртө билбеген, жандуу турмуштун ичине сиңип кете албаган, «буйрук менен кошо буйрук болуп катып калган» (С.Б.), колу-буту тоталитаризмдин идеологиясына жипсиз байланган инсандардын образдарын тереңден чечмелеп, салыштырмалуу түрдө ашкерелеп «Догматизмдин кыргызча варианты» деген макаласында кең-кесири талдаган.

Советтик идеологиянын догматикалык, тоталитардык системасы кыйраганы менен ошондой тарбияга азгырылган адамдардын жашап жатышы эгемендүү өлкөнүн өзүнүн принциптеринде өнүктүрүүгө чоң кедерги болгон. Ошондуктан публицист «Кыргыз калкы өмүрүндө тышкы күчтөрдөн, тоталитардык бийликтен, империядан жана ар кандай табигый кырсыктардан далай азап чекти. Ошондой эле өзүнүн ичинде отурган Кочкорбаевчиликтен көргөн кордугу да андан аз болгон жок» – деп кейийт [1,18-б].

Ал эми Кочкорбаев Ч. Айтматовдун чыгармасы аркылуу баарыбызга тааныш болсо да чынында ар бир окурман аны тереңден чечмелей албас эле. Ошондуктан Ч.Айтматовдун айтайын деген оюн, идеясын тереңдетип, Кочкорбаевге мындайча мүнөздөмө берет. «Парторг Кочкорбаев деген ким? Кочкорбаев деген өзүнүн жеке пикири, менчик позициясы, инсандык өз алдынчалыгы жок, айланага даяр жоболордун көз айнеги аркылуу караган принциптер, эрежелер менен эреже болуп катып калган, бирок алардын духун түшүрбөй тамгаларын

жаттап алган, жандуу турмушту түз сызылган схема сыяктуу көргөн догматик пенде» [1,18-б]. Мына ушундай пенде бирөө эле эмес, тоталитардык системанын тарбиясында жашаган көптөгөн кыргыздардын бар болушу аргасыздан публицистти «кочкорбаевчилик» деген жаңы сөздү кыргыз лексиконуна киргизүүгө аргасыз кылган.

«Кечээ эле былк этпестей, солк этпестей көрүнгөн социализм каратып туруп эле биздин көз алдыбызда жок болуп кетти ээ? Бирок социализмдин кулашы менен биздин жумуриятта кочкорбаевчилик кошо жоголуп кетти деп турасыңбы? Кочкорбаевди жек көрүү аздык кылат. Кочкорбаевчиликти ок менен атып жок кыла албайсың. Ураан менен, токтом менен кишилердин аң-сезиминен алып сала албайсың. Официалдуу жыйналыш менен, чечим менен кыйкырып сүйлөп танып, чанып койгон менен жоюп сала албайсың. Кочкорбаев деген – бул догма, түшүнүктүн деңгээли, ишеним. Кочкорбаев деген – бул тарбия, психология [1, 19-б].

Кочкорбаевчиликтин бүгүнкү күндө да жашап жатышынын себебин салыштырмалуу көркөм тилде мындайча айтат: «Ажыдаардын башы кыя чабылганы менен ажыдаар орноткон тартиптер, ал тарбиялаган адаттар кала берет экен. Белден бетеге кеткен менен бетегенин уругу кетпейт экен. Бектер кеткени менен алардын эл ичинде киргизген эреже-жоболору, калк мээсине сиңирген каада-ырасмылары калбайт экен» [1, 19-б]. Чынында социализмдин аты да калбай жоюлганы менен жаманынын кесепетин али да тартып келатабыз, жакшысынын шарапатынан да ажырай элекпис.

С. Байгазиев Таңсыкбаев, Сабитжандын да образдарын чечмелеп, коомдогу бүгүн да болуп жаткан өзүнүн аң-сезиминин деңгээлине шектенбегендик, жекече позици-

янын, индивидуалдуу мендин жоктугу, тактекечилик, кулдук психология жашап жатканына кейип, айрым адабий сынчылардын да мамлекеттик идеологиянын алкагынан чыга албай, өз алдынча жандуу ой жүгүртө албай жаткандарын ачык айтып, катуу сынга алган.

С. Байгазиев эркиндик, көз карандысыздык деген эмне экенине жооп издөө үчүн атайын коомдо кездешкен көйгөйлөрдү улам тизмектеп сынга алып гана тим болбой, мына ошол кулчулук психологиядан, кочкорбаевчиликтен, Таңсыкбаев, Сабитжандардын психологиясын кантип жөнгө салуу керектиги жөнүндө толгонуп, суроосуна жооп издеген. Ал жооп издөөдө кыргыз адабиятынын, маданиятынын, психологиясынын же болбосо, совет өлкөлөрүнүн тажрыйбаларынын гана алкагында эмес, бүтүндөй дүйнөлүк масштабда, керек болсо тээ байыркы Грецияда бул кулчулук психологияны кантип жеңгени туурасындагы тажрыйбалардан казып таап чыгат. (Бул өзгөчөлүк Байгазиевдин бир эле макаласында деп түшүнүүгө болбойт, ал бардык көйгөйдү чечүүдө дал ушундай чабытты кенен таштайт). Буга мисал: «Педагогикалык альтернатива: кулчулуктун жолунан эркиндиктин жолуна карай» аттуу бөлүкчөдө Грецияда балдарды кулчулук психологиядан арылтуу үчүн Эзоптун жомокторунун негизинде кантип тарбиялагандыгы жөнүндө маалымат берет. Андан тышкары Исак Бекбоевдин, Бектур Исаковдун педагогикалык ойлорун, окуучуну жаттама эмес өз алдынча ой-жүгүртүүгө тарбиялоого болгон тажрыйбаларынан кенен талдап берген.

Кандай чыгарманы, кандай эмгекти талдабасын С. Байгазиевдин көңүл борборунда “Бүгүнкү күндө доор сүрүп жаткан кыргыз инсанынын улуттук аң-сезими кандай болуш керек?” деген суроо турган.

Ч. Айтматов өз улутун, өз атын тааныбай ааламдашууга сиңип бараткан коомчулукту

ооздуктоо максатында «маңкурт» түшүнүгүн киргизгендиги баарыбызга маалым. Мына ошол маңкуртчулукка каршы күрөш жүргүзүп, аң-сезим эркиндигинин туусун көтөрүп чыккан патриот инсандардын алдыңкы сабында окумуштуу, публицист Советбек Байгазиев турат. С. Байгазиевдин маңкуртчулукка каршы күрөшү ар тараптуу жүрдү. Мезгилинде, болуп жаткан окуялардын гезит беттерине жарыяланганын кур кетирбей жыйнап отуруп, факты катары пайдалануу менен улут кайда баратканын чыркырап айтып турду. Маңкуртчулуктан кутулуунун жолун ал көп жерден издеди. Дүйнөлүк элдердин тажрыйбаларынан издеди, улуттук ойчулдардын философиясынан издеди, акыры келип маңкуртчулукка каршы күрөштүн идеясын эч кимдин оюна келбеген таштагы жазуулардан таап, сууруп чыкты. Ал идея да түздөн-түз бажырайып жазылып турбаптыр. “Кыргыз педагогдорунун ичинен биринчилерден болуп байыркы Орхон-Енисей жазууларынын педагогикасын иликтеп, ташка чегилген бир катар кыргыз-түрк нуска-осуяттарынын маанилерин чечмелеп, таалим-тарбиянын кызматына койгон” – деп окумуштуу С. Рысбаев баалагандай [2] окумуштуулук, адабиятчылык, педагогдук тажрыйбасына салып отуруп сөздөрдүн артында катылып жаткан, подтексттеги түшүнүктү чечмелеп чыкты. «Тарыхты танганың, тамырсыз калганың дешет элде. Орхон-Енисей жазууларында тарыхый эстутумдан ажыроочулукка, кыргызча айтканда, жети атанды унутуучулукка, маңкуртчулукка каршы идея, олуттуу ой астыртан насыятталып жатканын байкабай коюуга мүмкүн эмес» дейт. С. Байгазиевдин окумуштуулук, публицисттик чеберчилиги ушунда – ал тарых менен бүгүнкү күндү, бүгүнкү доор менен башка доорлорду байланыштырып, тарыхый баа берип, анализ жасай билгендигинде. Мисалы, «Орхон

Енисей жазууларынын мындай антимаңкурттук руху менен кыргыз икая-легендаларынын, улуу «Манас» эпосунун мазмуну үндөшүп турганы да кызыгуу туудурат» [3, 25-б] – деп «Манас» эпосунан да маңкуртчулукка каршы идеяларды талдап берет.

Таш жазуулары менен «Манас» эпосундагы маңкурт түшүнүгү жана маңкуртчулукка каршы күрөшүү идеяларын талдап берген соң С. Байгазиев төмөндөгүчө жыйынтык чыгарат. «Ушу жерден баса айта турган нерсе, дегеле байыркы жазууну окуп жатып, биз этносторго коркунуч туудуруп отурган бүгүнкү глобалдашуу заманында мына мобуну эске түюп коюуга тийишпис», – деп, бүгүнкү күндүн абалына төмөндөгүчө аныктама берет: «Баскынчы жоолор, ар кандай үстөмчүл империялар кыргын салбай туруп эле, кандайдыр бир калктын өз алдынчалыгын жоюп, улут катары жок кылууну, ассимиляциялап, өзүнө сиңирип алууну максат кылса, анда алар биринчи иретте ошол элдин муундарынын, жарандарынын «жети ата» тамырын кыркууну «иниси агасын билбес, баласы атасын билбес кылып, тарыхый эс тутумун талкалоону көздөп, тымызын иш жүргүзүшкөн» – деп, бүгүнкү күндөгү кээ бир инсандарыбыздын жети атасын, түпкү ата-теги ким экендигин билбей, намыстанбай, курсагы тойгон жерде, акча чыккан жерде, күнүмдүк турмушунун камы үчүн басып жүргөндүгүнөн чочуп, жаштайынан калмактардын колунда тарбияланып, кайра кыргыз журтуна кол салган “жүз жигит” окуясын мисал келтирет.

С. Байгазиев маңкуртчулуктун тээ тарыхта болуп келгендигин бир катар санап келип, совет мезгилинин учурунда да дал ушундай улутту маңкуртчулукка түрткөн аракеттер жүргөндүгүн төмөндөгүчө аныктаган: «Өз ата тегин тааныбаган «Жүз жигитке», өз энесине каршы жаа аткан алиги

маңкурт Жоломанга (Ч. Айтматов), жанагы Гүл-Тегиндин эстелигиндеги кытай империясына кул болгон түрк элинин тагдырына байланышкан өтмүш тарых XX кылымда кандайдыр бир даражада, өзүнчө бир өзгөчөлүү вариацияда социалисттик «кызыл» кыргыздардын турмушунда кайталангандыгын эске түшүрүп, «Эски дүйнөнү кыйратабыз» – деген большевиктик, нигилисттик ураанга жамынган тоталитардык система бизди да өткөн тарыхыбызга түркөй сабатсыздардын жана ташбоор эзүүчүлөдүн кайгы муңга толгон караңгы тарыхы катары кароого, улуттук салттарыбызды чириген феодализмдин «калдыгы» катары түшүнүүгө багыттап, элибиздин эркиндиги үчүн күрөшкөн улуттук баатырларыбыз, уулдарыбыз «феодал», «пантюркист» деп аныкталып, өз тилин, маданиятын сүйгөндөр «улутчул» аталып, душман катары бааланып, өз өлкөсүндө туруп, өз эне тилин, өз тегин билбеген өйдөкү жүз жигитке окшогон тукумдар көбөйүп, «ата», «апа» деген эзелки сөздөрүбүз «папа», «мама» менен алмашып, өз бешигин балталап бүлүндүргөн, өз «Бугу энесине» каршы ок аткан Орозкулдар, Жоломандар арбып, улутубуздун тарыхый эстутуму эңшерилгени чындык болчу» [3, 26-б.].

Эркиндиктин ээ бербей, канат-бутагын жайып болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүгүшү окумуштууну эркиндикке, цивилизациялуу коомго болгон мамилесин солгундатып, сын көз караш менен кароого, алдын-алуучулукка барууга түрткөн.

«Цивилизацияда кандай гана коом болбосун акыры жүрүп коллективизмден индивидуализмге, личностко өз алдынча ажырап бөлүнүүгө келет» – деген. Мына ошондо адамдын индивидуализми өз алдынча эркин ой жүгүртүүгө, эркин инсан болуп калыптануусуна өбөлгө болуп бергени

менен, капиталисттик рыноктун шартында коомго, улуттун тагдырына терс таасирин тийгизерин да баамдап, алдын алуу керектигин коңгуроо кагат.

“Башка элдин маданиятын туураган эл өз маданиятынан ажырайт, маданиятынан ажыраган эл маңкуртчулук илдетине чалдыгат, аны эч ким сыйлабайт” [5, 112-б] – деген сыяктуу кесиптештеринин да омоктуу ой-пикирлерин эске алып, С.Байгазиев улуттун жүзүн сактап калуу үчүн айткан төмөндөгүдөй ойлоруна токтололу.

Капиталисттик-рыноктук мамилелердин шартында акчанын диктатурасы орноп, бири-биринен обочолонгон, ажыраган индивиддер пайда болуп, ар ким өзүнүн жеке кызыкчылыгынын артынан кууп, өз көмөчүнө күл тартып, ар кандай гобсектер, плюшкиндер, чык татырбас «Чынарбайлар» жаралып, нравалар коммерциялашып, турмушка прагматикалык-бухгалтериялык мамиле канат жаяры да бизге тарых практикасынан дайын. Жакшылап байкасаңыздар, бүгүнкү кыргыз турмушунда да ушундай тенденция бүчүр жара баштады. Бара-бара ушул процесс, ушул тенденция, ушул индивидуализм күч алып, кыртышыбызга тамырын кенен жайса, анда кыргыздын рухий-адеп-ахлактык наркнасилине доо кетип, жан дүйнөбүз деградацияга учурап, ата-бабадан бери келе жаткан коллективисттик жакшынакай дөөлөттөрдөн ажырап калышыбыз мүмкүн», – деп чочулайт. Мына ушул ойдон улам публицист анда эмне үчүн «Кыргызстандагы демократиянын көйгөйү – индивидуалдуу МЕНдин дефицитиндеби?» деп индивидуалдуу инсандын өсүп чыгышына кызыкдар болгон беле деген суроо туулат. Бул сурообузга жооп издөөдө «Коомдун атуулунун идеалы үлүлчө кабыгынын ичине кирип кеткен өзүмчүл эмес, коомду ийни менен тиреп, жамаатка түркүк боло билген

активдүү чыгармачыл гуманист инсан» – деген сөзү публицисттин «МЕН» түшүнүгү менен «өзүмчүлдүк» түшүнүгү эки башка нерсе экендигин айгинеледи. Өзүмчүлдүккө каршы коомдун рынок шартында инсандын адеп-ахлагынын кескин өзгөрүшүн алдын алуу үчүн С. Байгазиев коомчулуктун улуттук аң-сезимин өзгөртүүгө, улуттук кыртышка негизделген багытка чакырган бир топ чакырыктары менен чыккан.

Окумуштуу, айтматовтаануучу А. Акматалиев: “Советбек Байгазиевдин ишмердиги да чоң сөзгө арзыйт. Анткени, эгемендүүлүк жылдарындагы улуттук публицистикабыздын жаңы баскычка чыгышы, жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүлүшү башка замандаш, калемгерлер менен катар эле Советбек Байгазиевдин ысмы менен терең байланышкан” [4. 9-б] – деп белгилейт. Советбек Байгазиев улуттук публицистиканы жаңы баскычка көтөрүүдөгү аракети улуттук аң-сезим эркиндигин кыргыз коомчулугуна орнотууга байланыштуу болгон.

С. Байгазиев улут менталитетин даанарак, так түшүнгөнгө жана демократия тартуулаган эркиндиктин келип чыгыш себептерин тереңден аңдаганга аракет кылган, демократиялык коомдо инсандын жашоо образы кандай болоорун түзүп бергенге, айрыкча кыргыздын улуттук аң-

сезиминин эркиндиги үчүн күрөшкөн публицист катары эгемендүүлүк жылдарында коомдун аң-сезиминин өзгөрүшүнө зор салым кошкон чебер публицист деп айта алабыз.

Адабияттар:

1. *Байгазиев С. Чыгармачыл изденүүнү өксүткөн педагогикалык догмалардан окуучуларды өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай. – Б., 2017.*
2. *Рысбаев С. Улутка ушинтип кызмат кылат, // Кыргыз руху. 2011-жыл, 21-октябрь. 6-бет.*
3. *Байгазиев С. Байыркы Орхон-Енисей жазууларынын этикасы жана педагогикасы. – Б., 2015.*
4. *Окумуштуу тууралуу замандаштардын пикирлеринен. // Кутбилим. 2016-жыл, 28-октябрь, 9-бет.*
5. *Жумабаева Г.А. Батыштын субъективдүү маданиятынын жааштарга өзгөчө таасири // КББАнын кабарлары. – Б.; 2017. № 2. – 105-112-б.*
6. *Байгазиев С. Манастаануу: “Манас” эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асылнарктары. – Б., 2017. – 720-б.*

Рецензент:

Мааткеримов Н.О.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор